

بر اساس تفسیر موضوعی

تأویل در قرآن چیست؟

۳۶، ۳۷، ۴۳، ۴۵، ۱۰۰، ۱۰۱، اسراء

آیه ۳۵، کوف آیه‌های ۷۸، ۸۲.

برای فهم معنی «تأویل» به طور کلی در قرآن، ونهم خصوص هفتمین آیه سوره آل عمران که آیات قرآن را به دو قسم (محکم) و (متشابه) تقسیم می‌کند، و برای خصوص آیات متشابه تأویلی قائل می‌شود، باید مجموع آیاتی که در آنها لفظ تأویل وارد شده است مطرح کنیم آنگاه به نقد و بررسی نظریه‌ها به پردازیم قبلا نکاتی را یادآور می‌شویم.

* * *

۱- از مطالعه تفسیر محمد بن جریر

سال بیست و یکم شماره ۶

لفظ «تأویل» از الفاظی است که در قرآن و احادیث اسلامی به طور چشم‌گیر وارد شده است، این لفظ گذشته بر این که در این دو منبع اسلامی آمده، در معاورات مردم نیز زیاد به کار می‌رود؟ می‌گویند فلانی سخن فلانی را تأویل کرد.

لفظ «تأویل» در مجموع قرآن شانزده بار در هفت سوره وارد شده است و برای آگاهی از معنی صحیح و جامع لفظ تأویل باید این آیات را به دقت مورد بررسی قرار داد این آیات عبارتند از: آل عمران آیه ۷، (دو بار) نساء آیه ۵۹، اعراف آیه ۵۳، (دو بار) و یونس آیه ۳۹، یوسف آیه‌های ۲۱، ۶

توضیح آیه از نظر مفردات و هیئت ترکیبی و دیگر خصوصیات مربوط به ظاهر آیه، تفسیر آیه است، در حالی که بازگردانیدن آیه به مقصود نهائی به کمک آیات و احادیث اسلامی و با سایر دلائل عقلی و نقلی، تأویل می باشد. در هر حال خواه يك چنین تفسیر و تأویل درست باشد یا نباشد، قرن هائیکه مفسران اسلامی روی این اساس بحث کرده و تفسیر آیه را غیر از تأویل آن دانسته اند، و تفسیر را به معنی برده برداری و آشکار ساختن معانی مفردات و جمله ها دانسته در حالی تأویل راه بازگردانیدن آیه به معنی واقعی و مقصود نهائی گرفته اند.

این نظریه تا قرن هفتم اسلامی، نظریه استواری بود و کسی با آن مخالفتی نداشت ولی در اوائل قرن هشتم این قنیه حرائی دمشقی، نظریه جدیدی را مطرح کرد و تأویل آیه را از قبیل مفاهیم و معانی ندانسته و آن را واقعیت های تکوینی و خارجی می اندیشید (۲)، و در این باره کوشش هائی نموده است که در آینده مطرح خواهیم کرد و نظریه ایشان، مورد تأیید شیخ محمد عبده مفسر معروف مصری قرار گرفته است (۳) در عصر حاضر، استاد بزرگ حضرت علامه

طبری متوفای (۳۱۰) به دست می آید که در عصر ایشان تأویل و تفسیر در معنی واحدی به کار می رفت، از این جهت وی هنگامی که می خواهد بگوید: «تفسیر آیه» می گوید «تأویل آیه» و همچنین است روش سید مرتضی در امالی خویش:

در كشف الظنون می نویسد: «ابو عبید و گروهی تفسیر و تأویل را به يك معنی می گرفتند و هر کدام راه جای دیگری به کار می بردند، در حالی که گروهی این نظریه را کرده اند و نظرات مختلفی مطرح نموده اند.» راجب می گوید «لفظ» «تفسیر» در الفاظ و مفردات به کار می رود، در حالی که لفظ «تأویل» بیشتر در معانی و جمله ها استعمال می شود.

دیگری می گوید: «توضیح الفاظ آیه ای که يك احتمال بیش ندارد تفسیر آیه است، در حالی که بازگردانیدن لفظ یا جمله ای که احتمالاتی دارد، به يك معنی آن هم بکمک قرآن و دلائل دیگر تأویل است (۱)

با توجه به این تعریف ها، و تعریف های دیگر که درباره تأویل و تفسیر وارد شده است روشن می گردد که تفسیر آیه در نزد متقدمین از مفسران غیر از تأویل آیه بوده است،

۱ - كشف الظنون ج ۱ ص ۲۴۲ بحث «علم التأویل» و ص ۲۹۷ بحث «علم تفسیر»

در این دو بحث اقوال و نظریات بسیار متقارن و نزدیک درباره تفاوت تأویل و تفسیر نقل شده است که برای اختصار از نقل آنها خودداری می شود.

۲ - مجموعة الرسائل الكبرى ج ۲ ص ۱۵ - ۲۰

۳ - تفسیر المناجیح ص ۱۷۳ - ۱۷۴

طباطبائی در باره حقیقت تاویل نظریه مخصوص دارند که در خلال بحث از نظر خوانندگان گرامی خواهد گذشت .

۲- پیش از آنکه به نقل و تحلیل آیاتی که لفظ «تاویل» وارد شده است به پردازیم لازم است ، معنی لغوی آن را توضیح داده و به ریشه‌های به پردازیم ، استادان (ریشه‌یابی) در لغت عرب «البن فارس» مؤلف کتاب ارزنده «المقاییس» است که در ۵ جلد در مصر چاپ شده است ، این مرد با این تألیف ، خدمت بس ارزنده‌ای به جهان لغت و تفسیر انجام داده است و با احاطه کاملی که به زبان عرب داشته ریشه معانی اصیل هر لفظی را پیدا کرده و چه بسا ریشه ده معنی را بیک یا دو معنی باز گردانیده است وی در این باره می گوید :

تاویل مصدر فعل ماضی «آل» که به معنی رجوع است و عرب می گوید :
أول الحكم الی اهله : یعنی حکم را به اهلس باز گردان ، اعشی شاعر معروف می گوید :

و اول الحكم الی اهله

لیس قضائی بالهوی الجائر

: تضایع و داوری را به اهل آن واگذار کن ، داوری من بر اساس هوی و هوس نیست هر گاه در زبان عرب گفته شود ، تاویل الکلام : مقصود ، عاقبت و سرانجام سخن است که کلام به آن بازمی گردد . (۱)

با توجه به این سخن آنچه که راغب در مفردات گفته است به خوبی استفاده می شود که لفظ تاویل به یکی از دو صورت استعمال می شود ، یا به معنی اسم فاعل است یعنی باز گردانیدن چیزی با جمله‌ای به معنی واقعی آن ، یا به معنی اسم مفعول است به معنی مال و سرانجام می .

* * *

اکنون وقت آن رسیده است که معنی واقعی تاویل را از خود قرآن بستان آوریم ، آنگاه به نقل و نقد نظریات به پردازیم برای اینکه از هر نوع پیش داوری خودداری کنیم ، قبلا مجموع آیاتی را که در این زمینه وارد شده است مورد بررسی قرار می دهیم سپس نظر نهائی را اعلام می نمائیم از خوانندگان گرامی درخواست می کنیم تا بحث به پایان نرسیده از هر نوع اظهار نظر خودداری فرمایند .
از مطالعه مجموع آیاتی که در آنها لفظ تاویل وارد شده است می توان گفت که این لفظ در موارد زیر بکار رفته است :

۱- واقعیت خوابها

در سوره یوسف لفظ تاویل در واقعیتی بکار رفته است که خواب از آنها حکایت می کند و به تعبیر دیگر : آنچه انسان در خواب می بیند ، صورتهای تغییر یافته و یانیافته از یک رشته واقعیتها و حوادث تلخ و شیرین است که در آینده انجام میگیرد و تاویل خواب به شمار می رود ، و خواب از آنها به گونه‌ای حکایت می کند ، مثلاً انسانی در عالم رویائی می بیند ، که بر اسبی سوار سال بیست و یکم شماره ۶

در این دو آیه وعده داده می شود ، که یوسف به زودی از «**تاویل الاحادیث**» آگاه خواهد شد اکنون باید دید مقصود از «**تاویل الاحادیث**» چیست مقصود از آن واقعیت خواب هائی است که او هم زندانی او و ملک مصر (و خود او در دوران کودکی دیده بودند) و آنها را با واقع یعنی کامل تاویل کرد ، و آنان را از واقعیت هائی که خواب های آنان از آن حکایت می کرد ، آگاه ساخت و علت این که به خواب ، «احادیث» می گویند ، این است که : جمع «حدیث» معنی نقل یک سرگذشت است و از آنجا که انسان خواب خود را برای این و آن نقل می کند از این جهت به خواب نیز حدیث گفته می شود .

* * *

ب - تعبیر دو خواب هم زندانی یوسف با دو جوان دیگر که کوچکترین سابقه ای با آنها نداشته ، وارد زندان می گردد ، یکی از دو زندانی خوابی می بیند که وی انگور برای شراب می اشارد ، و دیگری خواب می بیند که نان بر سرش حمل می کند پرندگان از آن می خورند ، سپس از او می خواهند که آنان را از تعبیر خوابشان آگاه سازد .

یوسف پس از یک رشته تبلیغات توحیدی به اولی می گوید : به همین زودی آزاد می شوی و ساقی شراب ارباب خود می گردی ، آنگاه به دومی رو می کند و می گوید : به دار آویخته می شوی و

است و آن را به خوبی می راند ، معبران می گویند سوار بر اسب بودن نشانه رسیدن به قدرت است در این جا واقعیتی است به نام نیل به قدرت ، که واقعیت و تاویل آن خواب به شمار می رود ، و خواب از آن به گونه ای حکایت می کند حال خواب با آن واقعیت چه نسبتی دارد ، و رابطه آن با هم چگونه است ؟ فعلا برای ما مطرح نیست تنها چیزی که می توانیم به گوئیم ، این است که صورت رو یائی ، صورت ذهنی تغییر یافته و احیاناً تغییر نیافته یک رشته واقعیت های جاری است که در آینده تحقق می پذیرد .

در سوره یوسف لفظ تاویل در چنین حقیقتی به کار رفته است آیات به صورت موجز نقل می شود :

الف یوسف و سجده آفتاب و ماه

یوسف در عالم رؤیا می بیند که یازده ستاره و آفتاب و ماه بر او سجده می کنند ، خواب خود را به پدر خود می گوید : پدر او را از بازگو کردن خواب به برادران خویش باز می دارد ، و یاد آور می شود که : «كذلك یحییك ربك ولیعلمك من تاویل الاحادیث» (یوسف آیه ۶) «این چنین خدایت تورا بر می گزیند و تو را از سر انجام یک رشته خواب ها آگاه می سازد» و در آیه بیست و یکم خداوند به عنوان منت یاد آور می شود ، که ما این چنین یوسف را در آن سرزمین جا دادیم تا او را از «**تاویل الاحادیث**» آگاه خواهیم ساخت چنان که می فرماید : و «**لنعمله من تاویل الاحادیث**»

ماجرای جدائی یوسف از پدر و مادر خود به پایان می‌رسد سرانجام پدر و مادر و برادران به مصر می‌آیند و همگی برای یوسف سجده می‌کنند، در این موقع یوسف سجده پدر و مادر و برادران را تعبیر خوابی می‌داند که در دوران کودکی دیده و برای پدر نقل کرده بود و خلاصه آن این بود که در عالم رویا دیده بود که آفتاب و ماه و یازده ستاره بر او سجده می‌کنند و واقعیت این خواب، همان سجده پدر و مادر و یازده برادر بود، که پس از گذشت سالیانی تحقق پذیرفت (۳) و قرآن یک چنین واقعیت‌های خارجی را «تأویل» می‌نامد همچنان که می‌فرماید: **يَا أَيُّهَا رُؤْيَا آيَةُ ۱۰۰** و باز می‌فرماید و «علمتی من «تأویل الاحادیث» (آیه ۱۰۱)

تا اینجا يك قسمت از آیاتی که در آنها تأویل وارد شده است مورد بررسی قرار گرفت و روشن شد که حقیقت تأویل در این موارد از قبیل مفاهیم ذهنی نیست اکنون باید دیگر آیاتی را که لفظ تأویل در آنها وارد شده است مورد بررسی قرار دهیم و پس از پایان بررسی آیات، آنگاه نظر خود را در باره معنی جامع و وسیع «تأویل» خواهیم گفت.

پرندهگان از سر تو می‌خورند (۱) در این آیات این دو نوع واقعیت‌های خارجی (ساقی شدن، پاه دار آویخته شدن) تأویل خوانده شده و هیچ کدام، از مفاهیم ذهنی و از مقول معانی نیست، بلکه يك رشته حقایق عینی و تکوینی است که می‌تواند صورت عینی خواب باشد، همچنانکه خواب رامیتوان صورت ضعیف و تغییر یافته این حقایق عینی دانست.

ج - تعبیر خواب ملك

ملك مصدر در خواب می‌بیند، که هفت گاو لاغر، هفت گاو چاق را می‌خورد، و هفت خوشه سبز خشکیده که پیشکیدهها، بزه‌ها پیچیده و آنها را از بین می‌برند و وقتی از یوسف خواسته می‌شود که خواب ملك را تعبیر کند وی می‌گوید: «هفت سال با کوشش زراعت می‌کنید، و آنچه را درو کردید مگر کمی که می‌خورید، بقیه را در خوشه های خود بگذارید، (و ذخیره نمائید پس از آن، هفت سال سخت می‌رسد، آنچه را که شما ذخیره کرده‌اید می‌خورید جز کمی که برای پدر ذخیره می‌نمائید (۲) این نوع واقعیت عینی را تأویل خواب دانسته و لفظ تأویل در واقعیت‌های تکوینی بکار برده است.

د - تعبیر خواب خود یوسف

- ۱ - سوره یوسف آیه‌های ۳۶-۳۲
- ۲ - سوره یوسف آیه‌های ۴۳-۴۸
- ۳ - سوره یوسف آیه‌های ۱۰۰-۱۰۱